ROCZNIKI NAUK SPOŁECZNYCH
Tom 2(38) – 2010

OLEG GORBANIUK
WIKTOR RAZMUS
DOROTA LEWICKA

WIZERUNEK BIAŁORUSI, ROSJI I UKRAINY WŚRÓD POLAKÓW: ANALIZA WOLNYCH SKOJARZEŃ

WPROWADZENIE

Od 1945 r. Europa Wschodnia jest postrzegana na całym świecie jako obszar wpływów sowieckich[1]. Kraje Europy Zachodniej i Środkowej (w tym kraje nadbałtyckie) cechują się demokracją, przestrzeganiem praw, ich instytucje są stabilne i modernizują się, podczas gdy kraje WNP są obciążone korupcją, panuje tam niestabilność i autorytaryzm[2].

W ciągu ostatnich lat zwiększył się dystans pomiędzy Rosją, Ukrainą, Białorusią z jednej strony a Polską z drugiej. Polska jako państwo członkowskie Unii Europejskiej oraz NATO klarownie określiła swój prozachodni kierunek w polityce zagranicznej. Antyamerykańskie nastroje Rosji oraz niechęć wobec struktur wspólnej Europy znajdują swoich zwolenników na Białorusi i Ukrainie. Białoruś nie wykazuje zainteresowania wejściem do UE i trzyma się z dala od bezwzględnej zależności od Moskwy. W przypadku

Dr OLEG GORBANIUK – adiunkt Katedry Psychologii Eksperymentalnej w Instytucie Psychologii KUL; adres do korespondencji: Al. Racławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: gorbaniuk@gmail.com

WIKTOR RAZMUS – doktorant Katedry Psychologii i Zarządzania w Instytucie Psychologii KUL; e-mail: wrazmus@gmail.com

DOROTA LEWICKA – KUL; e-mail: dorota.lewicka@gmail.com

[1] J. K ł o c z o w s k i, *Europa Środkowo-Wschodnia i jej miejsce w Europie*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej" 2007, nr 5, s. 11-32.

[2] G. L e p e s a n t, *Polska i nowe sąsiedztwo Unii Europejskiej*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej" 2003, nr 1, s. 98-113.

Ukrainy mamy do czynienia z walką polityczną dwóch obozów: prozachodniego i prorosyjskiego.

Białoruś i Ukraina są także obszarem rywalizacji dwóch sił, z których każda ma odmienne cele. Unia Europejska patrzy na Ukrainę i Białoruś z perspektywy polityki sąsiedztwa, która ma na celu zacieśnianie współpracy politycznej i gospodarczej. Z kolei Rosję z tymi krajami nie tylko łączą więzy historyczne i kulturowe, decydują one także o poczuciu bezpieczeństwa dawnego imperium, które staje się coraz bardziej izolowane na arenie międzynarodowej. Rosja, chcąc utrzymać kontrolę nad państwami ościennymi, zdecydowanie wyraża sprzeciw wobec unijnej polityki sąsiedztwa, zaznaczając, że ta doktryna nie powinna być sprzeczna z procesami integracyjnymi na obszarze WNP[3].

Rola Polski w Europie Środkowo-Wschodniej nie ogranicza się jedynie do rozwoju więzi kulturowo-cywilizacyjnych[4]. Od początku lat 90. polska polityka zagraniczna wobec państw leżących pomiędzy Bałtykiem a Morzem Czarnym jest skierowana na wzmocnienie ich niepodległości. Ma to na celu nawiązanie przyjaznych relacji polityczno-gospodarczych, jak również uniezależnienie się od wpływów Rosji[5]. Wydarzenia z ostatnich kilku lat, a więc tzw. pomarańczowa rewolucja, a następnie wybory prezydenckie 2010 są wyraźnym tego przykładem[6]. Taki obraz Polski panuje również na Białorusi, czego skutkiem jest konflikt wokół Związku Polaków na Białorusi[7].

W przypadku Ukrainy Polska odgrywa rolę adwokata jej interesów w strukturach Unii Europejskiej[8], oddalając ją tym samym od wpływów Rosji. Mimo to kontaktów z Rosją nie można określić jako wrogie. Polska jest zbyt dużym krajem, żeby nie zauważać jej wpływu na kraje sąsiednie. Z drugiej jednak strony Rosja nie potrzebuje kolejnych wrogów, a na pewno nie takiego jak

---

[3] M. S ł o w i k o w s k i, *Rosja wobec Europejskiej Polityki Sąsiedztwa Unii Europejskiej*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej" 2008, nr 6, s. 85-101.

[4] T. K a p u ś n i a k, *Polityka Polski wobec Ukrainy*, w: *Polityka wschodnia Polski. Uwarunkowania. Koncepcje. Realizacja*, red. A. Gil, T. Kapuśniak, Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej 2009, s. 219-232.

[5] L e p e s a n t, dz. cyt., s. 100-101.

[6] M. D r a k o, W. R a z m u s, N. M a r t y n i u k, *Skutki „pomarańczowej rewolucji" na Ukrainie i ich znaczenie w wyborach prezydenckich 2010 roku*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne" 2010, nr 3, s. 161-181.

[7] K. F e d o r o w i c z, *Wybrane problemy w stosunkach polsko-białoruskich*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej" 2008, nr 6, s. 11-21.

[8] K a p u ś n i a k, dz. cyt., s. 227-230.

Polska, która łączy terytorialnie Rosję z Zachodem i ma strategiczne poparcie Stanów Zjednoczonych[9]. Współpraca Polski z Białorusią nie przybrała partnerskiego wymiaru, czego głównym powodem jest autorytarny reżim panujący w tym kraju[10]. Stosunki na arenie geopolitycznej w znacznej mierze kształtują wizerunek krajów, ponieważ przyciągają one w sposób naturalny uwagę mediów. Wyobrażenia współczesnego człowieka o świecie są w znacznym stopniu odbiciem obrazów serwowanych przez telewizję, radio, prasę i Internet. Szum medialny powoduje obniżenie refleksyjności i podejmowanie decyzji nieracjonalnych na podstawie wypaczonych lub jednostronnie przedstawionych faktów.

WIZERUNEK KRAJU I JEGO STRUKTURA

Definicji wizerunku jako pojęcia jest wiele i ma on swoją specyfikę w zależności od podłoża teoretycznego oraz działu nauki. Wizerunek jest projekcją, rodzajem obrazu w świadomości osób, które się stykają z danym krajem w sposób bezpośredni lub pośredni. Jest czymś zewnętrznym wobec kraju, czymś, na co on sam może jedynie starać się wywierać wpływ i kształtować według potrzeb[11]. Najtrafniejszą, zdaniem autorów, definicją wizerunku kraju jest definicja zaproponowana przez Askegaarda i Gera[12], która każe traktować wizerunek kraju jako schemat lub sieć wewnętrznie powiązanych elementów określających kraj. Według nich wizerunek jest to struktura wiedzy będąca syntezą tego, co wiemy o danym kraju, łącznie z towarzyszącymi emocjami. Ujęcie to kładzie szczególny nacisk na podkreślenie aspektu kognitywnego i procesu gromadzenia informacji jako podstawy opinii na temat kraju, ale nie pomija aspektu afektywnego. Jest to powierzchowna forma wie-

[9] J. Ć w i e k - K a r p o w i c z, *Polska polityka zagraniczna wobec Rosji – wyzwania dla nowego rządu*, „Analizy i Opinie" 2006, nr 58, s. 1-9.

[10] K. F e d o r o w i c z, *Polityka Polski wobec Białorusi*, w: *Polityka wschodnia Polski. Uwarunkowania. Koncepcje. Realizacja*, red. A. Gil, T. Kapuśniak, Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej 2009, s. 233-250.

[11] A. S z r o m n i k, *Marketing terytorialny. Miasto i region na rynku*. Kraków: Wolters Kluwer Polska Sp.z o.o, 2008; J. T k a c z y k, J. R a c h w a l s k a, *Wszystko jest obrazem. Kształtowanie wizerunku przedsiębiorstwa*, „Marketing i Rynek" 1997, 5, s. 5-9.

[12] S. A s k e g a a r d, G. G e r, *Product-Country Images: Towards a Contextualized Approach*, „European Journal of Marketing" 1998, nr 29(3), s. 35-52.

dzy, która jest zastępowana z czasem przez nowe napływające informacje w trakcie zdobywania kolejnych doświadczeń.

Historia badań nad wymiarami wizerunku kraju i narodu sięga lat 60. XX w. Pierwsze próby określenia ich ilości wskazały dwie lub trzy dymensje[13]. Nowsze i bardziej współczesne badanie z 1993 r. S. Eroglu i I. Martin[14] odkryło konstrukcję trzywymiarową. Autorki najpierw wyróżniły na podstawie dostępnej literatury cztery teoretyczne wymiary wizerunku kraju: polityczny, ekonomiczny, technologiczny oraz społeczną atrakcyjność. Jednakże wielowymiarowe analizy statystyczne wyeliminowały społeczną atrakcyjność jako nieobecną w percepcji respondentów. Meta-analiza badań przeprowadzonych w latach 1971-1989 przez E. Cheron i J. Propeck[15] potwierdziła istnienie trzech wymiarów wyróżnionych przez Martin i Eroglu w badaniach innych autorów oraz ujawniła jeden dodatkowy wymiar – stopień wolności. Badania A. Allreda, G. Chakraborty i S. J. Miller z kolei podniosło wymienianą w literaturze liczbę wymiarów do siedmiu[16].

Skala Martin i Eroglu została przetłumaczona na język polski i użyta w badaniach wizerunku krajów postkomunistycznych, w tym również Polski, Białorusi, Rosji, Ukrainy i krajów nadbałtyckich[17]. Na podstawie eksploracyjnej i konfirmacyjnej analizy czynnikowej została potwierdzona wielowymiarowość konstruktu wizerunku kraju oraz wyodrębniono 3 wymiary wspólne dla ocenianych krajów: standard życia, ustrój polityczny i rozwój gospodarczy. Trzy wymiary treściowo zgodne z założeniami Martin i Eroglu zostały wyróżnione jedynie dla Rosji. W wypadku pozostałych krajów wymiary technologiczny oraz gospodarczy w dużej mierze nakładały się na siebie lub wchodziły częściowo w skład innych. Oznacza to, że wymiar technolo-

---

[13] J.P. R o b i n s o n, R. H e f n e r, *Multidimensional differences in public and academic perceptions of nations*, „Journal of Personality and Social Psychology" 1967, nr 7(3), s. 251-259; R.A. J o n e s, R.D. A s h m o r e, *The structure of intergroup perception: categories and dimensions in views of ethnic groups and adjectives used in stereotype research*, „Journal of Personality and Social Psychology" 1973, nr 25(3), s. 428-438.

[14] *Measuring a Multi-Dimensional Construct: Country Image*, „Journal of Business Research" 1993, nr 28(3), s. 191-210.

[15] *The Effects of the Country of Origin on the Evaluation of Products: A State of the Art Review and Research Propositions*, „Bulletin of the Faculty of Sociology, Kansai University, Osaka" 1997, nr 28 (3), s. 17-40.

[16] *Measuring images of developing countries: a scale development study*, „Journal Euro Marketing" 1999, nr 8 (3), s. 29-49.

[17] O. G o r b a n i u k, W. B i a ł o n o s, *Wymiary postrzegania wizerunku Polski i krajów b. ZSRR*, „Marketing i Rynek" 2007, 12, s. 28-34.

giczny nie jest uniwersalny dla wszystkich krajów, w szczególności dla krajów nie będących potęgą gospodarczą na miarę USA czy Japonii.

Wizerunek kraju jest kształtowany zarówno przez jego przeszłość, jak i współczesność. Często pozostaje pod wpływem stereotypów narodowych, które ukształtowały się na przestrzeni lat, i tkwią głęboko zakorzenione w kulturze i tradycji kraju, skąd pochodzą obserwatorzy. Zgodnie ze społeczno-poznawczym nurtem w psychologii społecznej przyjmuje się, że stereotyp określonej narodowości jest to zespół przekonań na temat atrybutów jej przedstawicieli[18]. Atrybuty te mogą być przypisywane każdej osobie będącej członkiem danej grupy bez uwzględnienia różnic indywidualnych pomiędzy nimi[19]. Zakresowo wizerunek kraju jest pojęciem szerszym niż stereotyp jego mieszkańca. O ile stereotyp mieszkańców ogranicza się do przypisywania im określonych cech osobowych, o tyle wizerunek kraju oprócz cech osobowych jego obywateli obejmuje inne aspekty funkcjonowania kraju w teraźniejszości lub przeszłości, a więc związane z historią kraju, gospodarką, polityką, geografią itd. Stereotypy kształtowane są przez otoczenie, są statyczne i bardzo trudne do zmiany, natomiast wizerunek jest tworzony z aktywnych komponentów, łatwiej go zmieniać i wpływać na niego[20]. Stereotypów raczej nie da się uniknąć, gdyż odgrywają istotną rolę w funkcjonowaniu poznawczym człowieka – dają poczucie orientacji i wypełniają luki informacyjne. Mogą, ale wcale nie muszą działać na niekorzyść wizerunku państwa[21].

WIZERUNEK BIAŁORUSI

Analizując całokształt polskiej polityki wschodniej można zauważyć, że stosunki polsko-białoruskie są niejako na marginesie w porównaniu ze stosunkami polsko-ukraińskimi i polsko-rosyjskimi. Fakt ten można tłumaczyć brakiem poważniejszych konfliktów pomiędzy obydwoma narodami od czasu

[18] R.D. A s h m o r e, F.K. Del B o c a, *Conceptual approaches to stereotypes and stereotyping*, w: *Cognitive processe in stereotyping and intergroup behavior*, red. D.L. Hamilton, Hillsdale, NJ: Erlbaum 1981, s. 301-331.

[19] E. A r o n s o n, *Człowiek istota społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2002.

[20] M. R y n i e j s k a - K i e ł d a n o w i c z, *Kształtowanie wizerunku Polski w Unii Europejskiej*, w: *Kształtowanie wizerunku*, red. B. Ociepka, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2005, s. 11-35.

[21] Tamże.

odzyskania niepodległości Białorusi[22]. Powstałe w latach 90. zatargi, winy, które niesłusznie przypisywane są tylko Łukaszence[23], spowodowały trudności w nawiązaniu normalnych stosunków dyplomatycznych.

Obraz Białorusi w polskim społeczeństwie opiera się przede wszystkim na informacjach pochodzących ze środków masowego przekazu, które są raczej skrótowe i dotyczą polityki zewnętrznej[24]. Może się wydawać, że obraz ten jest szary i smutny, jednak najlepszą cechą, która go opisuje, jest mglistość. Wobec stanu niedoinformowania przeciętnemu Polakowi trudno zrozumieć, dlaczego społeczeństwo białoruskie toleruje prezydenta, który izoluje Białoruś od Zachodu i prowadzi rządy dyktatorskie[25].

W literaturze polskiej mało jest opracowań związanych z wizerunkiem Białorusi. Prawdopodobnie najważniejszym aspektem w medialnym wizerunku Białorusi jest polityka głowy państwa, rządzącego nieprzerwanie od 1994 roku. Ograniczenie wolności obywatelskich na Białorusi na skutek zmian w prawodawstwie, represje w stosunku do opozycjonistów, powszechna cenzura to tylko nieliczne tematy przenikające do społeczeństwa polskiego.

Na Białorusi nie istnieją niezawisłe sądy, konstytucja zapewnia większą władzę dla dekretów wydawanych przez prezydenta niż dla kodeksów prawnych, nadal wykonywana jest kara śmierci. Państwo jest właścicielem większości przedsiębiorstw, zakładów przemysłowych i banków[26].

Wydarzenia ostatnich lat pokazują, że Białoruś pragnie zmienić swój pejoratywny wizerunek. Bezpośrednią siłą sprawczą jest zatrudniona przez Łukaszenkę agencja PR na czele z Lordem Bellem. Uwolnienie więźniów politycznych spowodowało zmiany w percepcji Białorusi przez rządy niektórych państw, nastąpiło chwilowe ocieplenie stosunków z Zachodem[27]. Podróże prezydenta Białorusi do Watykanu, spotkanie z włoskimi władzami, wizyta

[22] F e d o r o w i c z, dz. cyt., s. 12.

[23] Tamże.

[24] E. S m u ł k o w a, *Różne aspekty spostrzegania współczesnej Białorusi*, w: *Polska-Białoruś. Problemy sąsiedztwa*, red. H. Chałupczak, E. Michalik, Lublin: Wydawnictwo UMCS 2005, s. 13-22.

[25] P. K r a s z e w s k i, *Przedmowa*, w: *Białoruś czas zmian*, red. K. Kłysiński, R. Witek, Poznań: Wydawnictwo Ryś 2003, s. 9-10.

[26] J. C z a w u s a u, *Białoruś: mniej kwaśna cytryna*, „Nowa Europa Wschodnia" 2009, nr 3-4, s. 54-63.

[27] J. W o ź n i c z k o - C z e c z o t t, *Kinoteatrzyk Łukaszenki*, ttp://www. przekroj.pl/wydarzenia_kraj_artykul,2728.html?print=1 2008.

na Litwie są wyrazem tego ocieplenia[28]. Odbiór tych wydarzeń przez obserwatorów pozostających na zewnątrz i wewnątrz Białorusi znacznie się różni. Gdy zewnętrzni obserwatorzy dopatrują się poprawy stosunków na stałe, opozycjoniści na Białorusi zachowują dystans wobec „odwilży" Łukaszenki. Zasadniczym celem poprawy wizerunku Białorusi ich zdaniem jest pozyskanie inwestorów zagranicznych oraz zaciągnięcie kredytów w bankach zachodnich[29]. Jak podkreśla Czawusau[30], „Dyktatura nie znika, przybiera jedynie bardziej znośną formę. Białoruś jest trochę mniej kwaśną cytryną".

Badania przeprowadzone w 2009 r. przez Millward Brown SMG/KRC na reprezentatywnej grupie 1001 Polaków zwracają uwagę na wzrost odsetka osób (w porównaniu z 2007 i 2008 r.) twierdzących, że Białoruś jest państwem z własnym rządem i prezydentem, ale zależnym od Rosji. Pomimo że 43% Polaków jest zdania, że Białoruś nie jest państwem demokratycznym, to jednak z roku na rok maleje krytycyzm w spostrzeganiu poziomu niedemokratyczności rządów na Białorusi (z 63% w 2006 do 43% w 2009 r.). Większość Polaków (57%) twierdzi, że Białorusini chcieliby bliższego związku z Unią Europejską niż z Rosją. Wyniki badań wskazują spadek odsetka optymistów, którzy mają nadzieję na poprawienie sytuacji w Białorusi w okresie najbliższych 5 lat (z 37% w 2008 do 31% w 2009 r.). Polacy popierają demokratyczne ruchy na Białorusi w celu zakończenia rządów prezydenta Łukaszenki oraz rosną ich oczekiwania wobec polskiego rządu, od którego domagają się wsparcia niezależnych organizacji na Białorusi[31].

Autorytarne rządy prezydenta, postsowiecka ideologia i brak reform ekonomicznych utrwalają w mediach obraz społeczeństwa jako biernego i nieukształtowanego. Taki stereotyp Białorusina już dawno jest nieaktualny, większość młodych emigruje do miast, rośnie liczba osób z wyższym wykształceniem[32]. I chociaż Polacy nie mają dokładnej wiedzy na temat Białorusi i Białorusinów, stosunek do nich jest bardziej pozytywny niż do Rosjan i Ukraińców, a nawet Niemców. W ciągu 15 lat (od 1993 r.) sympatia do Białorusinów wzrosła z 19% do 34%, a niechęć zmalała z 47% do 26%[33].

---

[28] P. K u s p y s, *Białoruś – powoli, lecz do przodu*. http://www.mojeopinie.pl/bialorus_powoli_lecz_do_przodu,3,1253356981 pobrano 15 XI 2009.

[29] W o ź n i c z k o - C z e c z o t t, dz. cyt.

[30] K u s p y s, dz. cyt.

[31] P. O g r o d z i ń s k i, M. T o n i s z e w s k i, *Co Polacy myślą o demokracji na Białorusi*, Raport z badań. Millward Brown SMG/KRC, 2009.

[32] S m u ł k o w a, dz. cyt., s. 20.

[33] M. S t r z e s z e w s k i, *Stosunek Polaków do innych narodów*. Komunikat z badań

WIZERUNEK ROSJI

Rosja to największe państwo pod względem powierzchni na całym świecie. Fakt trudnej przeszłości, czasy komunizmu i „zimnej wojny", rozpad Związku Radzieckiego oraz dzisiejsza polityka Rosji powodują, że kraj ten jest znany szerokiemu społeczeństwu. A. Skorupska wymienia pięć czynników, które według niej wpływają na opinie Polaków o Rosji i Rosjanach[34]: (1) historia stosunków polsko-rosyjskich – dwie trzecie Polaków twierdzi, że w historii wzajemnych stosunków więcej było doświadczeń negatywnych niż pozytywnych; (2) środki masowego przekazu – wyniki monitoringu mediów z roku 2003 podają, że informacji o Rosji jest bardzo dużo (więcej informacji dotyczy tylko Niemiec); (3) stosunki między państwami – ponad połowa Polaków uważa Rosję za partnera, a co dziesiąty za przeciwnika; (4) bieżące wydarzenia polityczne – Polacy dostrzegają przeszkody w rozwoju stosunków między Polską a Rosją między innymi w prozachodniej polityce państwa polskiego; (5) stosunki gospodarcze – ponad połowa Polaków jest zdania, że stosunki gospodarcze są sprzyjającym elementem rozwoju stosunków obu państw.

W badaniach wizerunku krajów powstałych po rozpadzie ZSRR wśród polskich studentów Rosja była oceniana jako kraj średnio rozwinięty[35]. Zdaniem ankietowanych z uwagi na rozwój ekonomiczny Rosja ustępuje państwom nadbałtyckim oraz Polsce. Również na wymiarze politycznym (niedemokratyczny ustrój, kontrolowany rynek) Rosja była oceniana bardzo nisko – niższy wskaźnik zarejestrowano jedynie w odniesieniu do Białorusi. Z kolei poziom życia mieszkańców w opinii studentów był tam porównywalny do Ukrainy i Gruzji. W skład tego wymiaru weszła m.in. ocena poziomu ubezpieczeń społecznych, wysokość płac, stabilność gospodarki.

Wśród Polaków słowo „Rosja" budzi wiele skojarzeń. W badaniach przeprowadzonych w 2001 r. metodą CAPI na reprezentatywnej grupie 1015 Polaków ustalono, że najczęściej pojawiające się skojarzenia to zła sytuacja materialna w Rosji (24%) – „bieda, bezrobocie, nierówność społeczna", skojarzenia związane z kulturą (16%) – „zabytki, kultura narodowa, miasta, religia" oraz geografią (16%) – „wielki obszar", przyroda (9%) – „Syberia,

CBOS, 2008.

[34] *Polska opinia publiczna o Rosji i Rosjanach*, w: *Polacy i Rosjanie. Przezwyciężanie uprzedzeń*, red. A.de Lazari, T. Rongińska, Łódź 2006, s. 49-55.

[35] G o r b a n i u k, B i a ł o n o s, dz. cyt., s. 33.

tajga, zwierzęta", (6%) – „zimno, śnieg, zima", (6%) – „bogactwa naturalne"[36]. Pojawiały się również wątki polityczno-religijne, lecz nie były one dominujące: (12%) – „komunizm, ZSSR, stalinizm, totalitaryzm, socjalizm", (8%) – „wielkie mocarstwo", (3%) – „potęga militarna". Na pytanie dotyczące postaw wobec Rosji Polacy równie często deklarują sympatię (31%), co obojętność (36%). Wskazania jednoznacznie negatywne wynosiły jedyne 2%.

Wizerunek Rosji w znacznej mierze jest utożsamiany z wizerunkiem prezydenta. Po rządach Jelcyna, który był postrzegany jako stary i nietrzeźwy „niedźwiedź", wybór Putina na prezydenta Rosyjskiej Federacji poprawił wizerunek Rosji na początku XXI w. Jak wynikało z badań z 2003 r. jedynie 5% Polaków nie znało nazwiska Putin[37]. Obraz silnego, prowadzącego zdrowy tryb życia prezydenta, który ożywił stosunki z UE, NATO i Stanami Zjednoczonymi spowodował, że Rosja była odbierana wówczas jako ważny partner strategiczny. Niestety, wydarzenia polityczne, takie jak tragedia okrętu podwodnego „Kursk", Biesłan czy proces Chodorkowskiego ujawniły skłonność do stosowania metod działań typowych dla okresu socjalizmu[38].

Jeśli chodzi o aspekt postrzegania mieszkańców Rosji, to ponad połowa Polaków potrafi wskazać cechy pozytywne, które podobają się im u Rosjan. Do najczęściej wymienianych zalicza się: gościnność, serdeczność (57%), silny charakter, wytrwałość (24%), zamiłowanie do zabawy, muzyki, tańca, śpiewu (20%), szczerość (10%). Jako negatywne cechy Polacy wymieniają: niechlujność, wrogość (31%), skłonność do alkoholu (30%), przestępczość (19%), brak kultury osobistej (12%), ekspansywność (10%)[39].

I chociaż dzisiaj wizerunek Rosji jest również utożsamiany z supermocarstwem posiadającym milionową armię i nazywany „trzecioświatowym kolosem z pierwszoświatowym uzbrojeniem", nie stanowi ona realnego zagrożenia dla NATO[40]. Wewnętrzne problemy z armią, demoralizacja i alkoholizm podwładnych tworzą obraz groźnej Rosji, która może być przeciwnikiem dla Gruzji, ale nie dla USA.

---

[36] R. O r ł o w s k i, *Rosja i Rosjanie w oczach Polaków*, w: *Polacy i Rosjanie*, s. 107-117.

[37] M. S t r z e s z e w s k i, *Stosunek Polaków do polityków zagranicznych*. Komunikat z badań, CBOS, 2003.

[38] K. G o t l i b, *Problemy wizerunku Rosji*, http://www.psz.pl/tekst-3056/Konrad-Gotlib-Problem-wizerunku-Rosji 2006.

[39] O r ł o w s k i, dz. cyt., s. 114-115.

[40] T. W r ó b l e w s k i, *Rosja pijana, nieprzewidywalna, niebezpieczna*, http://www.rp.pl/artykul/300543.html 2009.

Podsumowując niniejsze rozważania, trzeba zaznaczyć, że opinie o Rosji i stereotypy o Rosjanach są w znacznej mierze warunkowane przez historię stosunków między naszymi krajami. Stosunki gospodarcze mogą przyczynić się do łagodzenia wielu uprzedzeń, dlatego tak ważnym elementem jest współpraca polityczno-gospodarcza[41]. Najkrótszym sformułowaniem opisującym relacje polsko-rosyjskie może być wypowiedź A. de Lazari[42]: „Gdyby Rosjanie nie posiadali państwa a tylko kulturę, byliby najbardziej ulubioną przez Polaków nacją".

WIZERUNEK UKRAINY

Położenie Ukrainy w bezpośrednim sąsiedztwie z Polską oraz ponad tysiąc lat wspólnej, czasami bardzo tragicznej historii dla jednego narodu, jak i dla drugiego tworzy pewien pryzmat postrzegania Ukrainy oraz Ukraińców przez Polaków. Jak pisze J. Konieczna, to właśnie w tej historii tkwią korzenie sposobu patrzenia na Ukraińców[43]. I chociaż II wojna światowa dawno się skończyła i coraz mniej jest jej świadków, to Polacy spośród Niemców, Rosjan i Ukraińców, najgorzej wspominają kontakty z Ukraińcami[44].

Badania wizerunku Ukrainy przed pomarańczową rewolucją donoszą, że 60% skojarzeń z Ukrainą było naładowanych negatywnie, zaledwie 12% skojarzeń – pozytywnie[45]. Negatywne skojarzenia najczęściej pochodziły od osób starszych. Jest to dość często spotykane zjawisko również w przypadku Niemiec[46]. W wypadku Ukrainy negatywnie nacechowane skojarzenia pochodziły również od osób młodych. Zakres treściowy negatywnych skojarzeń był zależny od wieku respondentów. O ile w przypadku osób starszych Ukraina w głównej mierze była kojarzona z wojną, o tyle młode osoby przypisywały jej takie skojarzenia, jak: „bieda", „zacofanie", „przestępczość". Skojarzenia z Ukrainą dadzą się opisać w sześciu zamkniętych kategoriach: (1) skojarzenia

[41] S k o r u p s k a, dz. cyt., s. 49-55.

[42] *Polska pycha*, http://new-arch.rp.pl/artykul/509161_Polska_pycha.html 2009.

[43] *Polska – Ukraina. Wzajemny wizerunek*, http://www.isp.org.pl 2001.

[44] P e n t o r, *Popląta pamięć o II wojnie*. Raport z badań, 2009.

[45] *Polacy-Ukraińcy, Polska-Ukraina. Paradoksy stosunków sąsiedzkich*, http://www.batory.org.pl/doc/paradoksy.pdf 2003.

[46] Por. X. D o l i ń s k a, M. F a ł k o w s k i, *Polska – Niemcy. Wzajemny wizerunek w okresie rozszerzania Unii Europejskiej*, Warszawa,: Instytut Spraw Publicznych 2001.

związane z historią, (2) skojarzenia dotyczące charakteru narodowego, (3) bieda, zacofanie, (4) skojarzenia geograficzne, (5) przestępczość, (6) handel. Badania Koniecznej (2003) wyciągnęły na światło dzienne fakt, że Polacy (ok. 60%) nie orientowali się, czy na Ukrainie istnieje system parlamentarny, jaki jest ustrój gospodarczy tego państwa i jak wygląda organizacja pracy[47]. Ukraina w oczach Polaków była uważana za państwo źle zorganizowane, w którym panuje przestępczość i wszechobecna korupcja.

Wyniki badań przeprowadzonych w 2003 r. wskazują, że stereotyp Ukraińca jest wyrazisty i jednoznacznie przypisywane są mu takie cechy, jak: biedny, zacofany, brudny i leniwy. Według badań z tego okresu Ukraińcy zajmują pierwszą pozycję wśród badanych narodów w przypisywaniu im cech: mściwy i nieżyczliwy; drugą pozycję w przypisywaniu im cech: zacofany, nacjonalista i głupi; trzecią w przypisywaniu określeń: nadużywający alkoholu, biedny, niegospodarny, podstępny, odważny[48].

BIAŁORUŚ, ROSJA I UKRAINA W ŚWIETLE DANYCH STATYSTYCZNYCH

Po zapoznaniu się z wynikami dotychczasowych badań nad postrzeganiem Białorusi, Rosji i Ukrainy przez Polaków warto porównać je z danymi statystycznymi odnośnie do różnych aspektów funkcjonowania analizowanych państw i społeczeństw. Zestawienie wybranych danych z raportu *CIA World Factbook 2009*[49] i *Nations in Transit 2009*[50] zawiera tabela 1. Oprócz wspomnianych krajów przytoczono także informacje na temat Polski, które mogą również stanowić pewien punkt odniesienia w ich ocenie.

Według raportu Freedom House[51] Białoruś i Rosja są krajami, w których procesy demokratyzacji są na bardzo niskim poziomie; bardzo ograniczone są również swobody obywatelskie w czasie wyborów politycznych oraz nieza-

[47] K o n i e c z n a, *Polacy–Ukraińcy*, s. 23.

[48] J. B ł u s z k o w s k i, *Stereotypy narodowe w świadomości Polaków. Studium socjologiczno-politologiczne*, Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa 2003.

[49] *CIA World Factbook 2009*, www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook

[50] Freedom House, *Nations in Transit 2009. Democratization from Central Europe to Euroasia*, www.freedomhouse.org

[51] Tamże. Zaawansowanie procesu demokratyzacji kraju jest oceniane na skali od 1 do 7, gdzie 1 – najwyższy poziom demokratyzacji, a 7 – najniższy poziom demokratyzacji kraju.

wisłość mediów. Na Ukrainie proces demokratyzacji jest oceniany jako przeciętny. Natomiast korupcja w ocenianych krajach jest bardzo duża i na 7-stopniowej skali oscyluje wokół wartości „6". Podsumowując, należy stwierdzić, że w zakresie przedstawionych danych wizerunek Ukrainy, Białorusi i Rosji wśród Polaków jest zgodny z ocenami ekspertów.

Według raportu *CIA World Factbook 2009*[52] pod względem PKB Rosja zdecydowanie góruje ponad innymi krajami b. ZSRR, zajmując 7. miejsce na świecie. Biorąc jednak pod uwagę tempo rozwoju gospodarczego w ostatnich latach, najlepszy wskaźniki odnotowywała Białoruś (10,0% w 2008 r.), również w roku kryzysu gospodarczego, w którym Rosja (5,6%) i Ukraina (2,1%) zarejestrowały słabsze przyrosty niż w latach poprzednich. Białoruś też ma najwyższy w porównaniu z innymi krajami wskaźnik inwestycji (31,9%).

W porównaniu z innymi krajami Białoruś większość swojego PKB uzyskuje z produkcji przemysłowej (50,3%), podczas gdy w innych krajach dominuje sektor usług. Postrzeganie Białorusi jako kraju nieuprzemysłowionego jest całkowicie bezpodstawne. Przewaga produkcji przemysłowej na Białorusi w znacznym stopniu wynika z tego, że pozytywnym skutkiem kontroli państwa w sferze gospodarki było uniknięcie dzikiej prywatyzacji i roztrwonienia potencjału produkcyjnego, do jakiego doszło w Rosji i na Ukrainie. Inną konsekwencją takiego stanu rzeczy jest najniższy wskaźnik bezrobocia, który jest wprawdzie częściowo zaniżony z powodu bezrobocia ukrytego, ale skala tego ostatniego zjawiska jest na Białorusi wielokrotnie mniejsza niż np. na Ukrainie. W trakcie badań sondażowych na Białorusi i Ukrainie współautor tego artykułu miał okazję osobiście stwierdzić ogromne różnice w tym aspekcie pomiędzy porównywanymi krajami.

Spośród analizowanych krajów Białoruś niejednokrotnie jest postrzegana jako kraj „wiejski", co także nie odpowiada danym statystycznym. Na Białorusi, podobnie jak w Rosji, 73% społeczeństwa mieszka w miastach. Na Ukrainie ten wskaźnik wynosi 68%.

W przeliczeniu PKB na jednego mieszkańca Rosja osiąga najlepszy wskaźnik (16 100$), Białoruś zajmuje miejsce środkowe (11 800$), a Ukraina ma wynik zdecydowanie najsłabszy (7 400$). Podział dochodów w społeczeństwach analizowanych krajów jest odmienny, czego ekonometrycznym wskaźnikiem jest współczynnik Giniego: im jest on wyższy, tym nierówności w do-

[52] *CIA World Factbook 2009.*

chodach w danym kraju są większe. Rosja należy do tych krajów w Europie, w których dysproporcja w koncentracji kapitału jest najwyższa w Europie. Środkowe miejsce zajmuje Ukraina, natomiast na Białorusi rozkład dochodów gospodarstw domowych jest względnie najbardziej równomierny. Informacje na temat wielkości dochodów u 10% najbiedniejszych i najbogatszych gospodarstw domowych w porównywanych krajach także wskazują, że te różnice są najmniejsze w wypadku Białorusi, a największe – w wypadku Rosji. Wielkość PKB przeznaczanego na edukację jest najwyższy na Ukrainie (6,3%) i Białorusi (6,1%) oraz prawie dwukrotnie mniejszy w Rosji (3,8%).

Wszystkie porównywane kraje odnotowują ujemny przyrost populacji, przy czym na Białorusi jest on najkorzystniejszy. Również na Białorusi odnotowujemy najdłuższą szacowaną długość życia mężczyzn i kobiet, w Rosji te okresy są najkrótsze. Innym wskaźnikiem pośrednio świadczącym o poziomie opieki zdrowotnej nad mieszkańcami kraju jest umieralność noworodków. Ten wskaźnik jest także najmniejszy na Białorusi, która pod tym względem wypada nawet lepiej niż Polska. Największa umieralność noworodków jest w Rosji, która odnotowuje jednocześnie największą liczbę urodzeń na 10 000 mieszkańców (11,1).

O skali patologii społecznej i poziomie świadomości mieszkańców świadczy odsetek osób zakażonych HIV, który na Ukrainie i w Rosji przyjmuje alarmujące rozmiary, podczas gdy na Białorusi jest on kilkakrotnie niższy. Przytoczone dane statystyczne potwierdzają raport N. Eberstadta[53] nt. Rosji pt. *Drunken Nation*, w którym autor opisuje poziom życia Rosjan i sytuację prokreacyjną w państwie. Alkoholizm oraz chroniczne choroby (od cukrzycy po AIDS) spowodowały, że rosyjska populacja w latach 1992-2008 skurczyła się o 11,5 mln osób. Jest to liczba dość spora, gdy porówna się ją z danymi z lat 1941-1949, a więc okresem obejmującym II wojnę światową, represje i zesłania na Sybir, kiedy populacja skurczyła się o ok. 13 mln osób.

ZAŁOŻENIA TEORETYCZNE I CEL BADAŃ

Z dokonanego przeglądu badań wynika, że skojarzenia związane z Białorusią, Ukrainą i Rosją były przedmiotem zainteresowań badaczy, ale nie stanowiły przedmiotu tego samego studium, na podstawie tej samej próby,

[53] *Drunken Nation: Russia's Depopulation Bomb*. [Raport z badań, 2009], http://www.worldaffairsjournal.org/2009%20-%20Spring/full-Eberstadt.html

takiej samej taksonomii skojarzeń ani też na podstawie tej samej procedury badań. Wskutek tego badania stawały się niekompatybilne, a uzyskiwane wizerunki krajów trudne do porównywania z uwagi na liczne różnice metodologiczne w ich uzyskiwaniu. Dlatego głównym celem podjętego przedsięwzięcia badawczego była identyfikacja różnic w postrzegania wizerunku Białorusi, Ukrainy i Rosji na podstawie identycznej metodologii badań.

Za właściwą metodę, wolną od założeń teoretycznych, umożliwiającą skompletowanie leksykonu skojarzeń z krajami uznano metodę wolnych skojarzeń w procesie indywidualnych wywiadów z respondentami[54]. Wybór tej metody był podyktowany także potrzebą pozyskania skojarzeń, które odzwierciedlałyby naturalny język, jakim ludzie posługują się, mówiąc i myśląc o krajach. Możliwie szeroki zakres i różnorodność krajów powinna zapewnić odtworzenie jak najwierniejszego układu aktywacji reprezentacji wiedzy na temat państw (sieci powiązanych ze sobą jednostek wiedzy) zakodowanej w umyśle osoby. Zgodnie z mechanizmem rozprzestrzeniającej się aktywacji wydobycie jednego takiego elementu sieci miało pociągać za sobą kolejne, co prowadziło do werbalizowania ciągów asocjacji. Zakładano, że wydobycie pojedynczego skojarzenia zależy od siły jego połączenia z nazwą kraju i innymi, wcześniej wygenerowanymi skojarzeniami w ramach tej samej sieci[55].

METODA

S t r u k t u r a w y w i a d u

Badanie skojarzeń z Białorusią, Ukrainą i Rosją przeprowadzono na tle skojarzeń z innymi krajami. W sumie uwzględniono 46 krajów: Afganistan, Arabia Saudyjska, Australia, Austria, Belgia, Białoruś, Brazylia, Bułgaria, Chiny, Czechy, Dania, Egipt, Finlandia, Francja, Grecja, Hiszpania, Holandia, Indie, Irak, Irlandia, Izrael, Japonia, Kanada, Kazachstan, Korea Południowa, Kuba, Litwa, Łotwa, Meksyk, Niemcy, Norwegia, Polska, Portugalia, Rosja, RPA, Rumunia, Serbia, Słowacja, Szwajcaria, Szwecja, Turcja, Ukraina, USA, Węgry, Wielka Brytania, Włochy. Podczas doboru krajów do badań uwzględ-

[54] Por. M. S u p p h e l l e n, *Understanding core brand equity: guidelines for in-depth elicitation of brand associations*, „International Journal of Market Research" 2000, nr 42 (3), s. 319-338.

[55] J. R. A n d e r s o n, *Uczenie się i pamięć. Integracja zagadnień*, Warszawa: Wydawnictwa Szkole i Pedagogiczne 1998.

niono ich rozpoznawalność, znaczenie gospodarcze dla świata i polskiej gospodarki, położenie geograficzne oraz częstotliwość pojawiania się w mediach. Różnorodność uwzględnionych krajów pozwoliła zaindukować różne wymiary postrzegania/oceniania krajów, które są przedmiotem niniejszego studium.

Skojarzenia z poszczególnymi krajami były zapisywane przez ankietera. Po wymienieniu skojarzeń z danym krajem pytano respondenta, które spośród podanych przez niego skojarzeń najlepiej odzwierciedla istotę jego wyobrażenia o danym kraju. Ostatnim z opisywanych krajów była Polska. Na koniec badań odnotowywano podstawowe dane społeczno-demograficzne: wiek, płeć, województwo, wielkość miejscowości oraz poziom wykształcenia, częstotliwość korzystania z różnych rodzajów mediów (dzienniki, czasopisma o treści polityczno-gospodarczej, programy informacyjne w TV) oraz mierzono poziom zainteresowania polityką międzynarodową. Wiek i płeć uwzględniono jako kryteria doboru osób do próby.

Osoby badane

W badaniu wzięło udział 100 osób. Proporcja mężczyzn i kobiet była wyrównana (50 mężczyzn i 50 kobiet). Ilość przedstawicieli obu płci była taka sama w 5 założonych przedziałach wiekowych: 17-25, 26-35, 36-45, 46-55 oraz 56-65. Wiek respondentów zawierał się w przedziale od 17. do 63. r.ż., ze średnią M = 37,26 oraz odchyleniem standardowym sd = 15,18.

76% respondentów pochodziło z miast, a 24% ze wsi. 54% badanych miało wykształcenie średnie lub zawodowe, 20% wyższe magisterskie, 19% niepełne wyższe bądź licencjat, a 7% podstawowe. Respondenci jako miejsce stałego zamieszkania podawali najczęściej województwo lubelskie (51%) i mazowieckie (35%).

W pytaniach o media, z jakich korzystają osoby badane, nieco więcej niż połowa respondentów zadeklarowała, że czyta dzienniki przynajmniej raz w tygodniu. Około 80% badanych czytuje czasopisma o treści polityczno-gospodarczej z różną częstotliwością (od kilka razy tygodniowo do raz na miesiąc). Programy informacyjne w telewizji codziennie ogląda 55% badanych, a 34% robi to przynajmniej kilka razy tygodniowo.

Procedura badań

Termin każdego wywiadu był ustalany indywidualnie z respondentem w dogodnym dla niego czasie, zwykle w jego domu. W trakcie wywiadu kolejność prezentacji krajów była rotowana. Badanie rozpoczynało się od rozmowy wprowadzającej w cel badania. Następnie osoba prowadzająca wywiad

czytała nazwę kraju i zadawała pytanie: *Jakie skojarzenia ma Pan/i z tym krajem?*. Jeden wywiad zajmował średnio 1 godzinę. Wywiady przeprowadziło dwóch ankieterów.

Procedura taksonomii skojarzeń z krajami

Taksonomia 25 447 skojarzeń uzyskanych w wywiadach indywidualnych z 46 krajami przeprowadzono, opierając się na kategoriach wyodrębnionych na podstawie przeglądu dostępnej literatury socjologicznej, psychologicznej i marketingowej oraz na podstawie wstępnej analizy zgromadzonej puli skojarzeń. Wyodrębniono 8 kategorii ogólnych (historia, geografia, polityka, gospodarka, kultura i sport, wymiar społeczny, mieszkańcy) oraz 5 specyficznych (symbole narodowe, postacie, oceny ogólne, reakcje emocjonalne respondenta na kraj oraz określenia metaforyczne). Kategorie ogólne podzielono na wiele podkategorii. Dokładny skład kategorii i podkategorii, którymi kierowano się podczas klasyfikacji skojarzeń, zawiera tabela 3. Proces kategoryzacji skojarzeń zajął 2 tygodnie. Każde skojarzenie było dodatkowo oceniane pod względem zabarwienia emocjonalnego na skali od 1 do 5: 1 – bardzo negatywne, 2 – negatywne, 3 – obojętne, 4 – pozytywne, 5 – bardzo pozytywne.

Na podstawie prototypowej koncepcji pojęć przyjęto założenie nieostrości granic kategorii, co w praktyce oznaczało możliwość zakwalifikowania jednego skojarzenia do więcej niż jednej kategorii z powodu ich wieloznaczności.

Analiza wyników

Pod względem liczby skojarzeń Rosja znalazła się na drugim miejscu spośród wszystkich 46 badanych krajów (średnio 9,21 skojarzenia na osobę). Więcej skojarzeń wygenerowali respondenci tylko z USA (średnio 9,36). Ukraina znalazła się na 16. (średnio 5,82), a Białoruś – na 33. miejscu (średnio 4,53). Ta kolejność odzwierciedla częstotliwość pojawiania się informacji o tych krajach w mediach, np. w Internecie. Analizując pod tym względem zawartość trzech portali informacyjnych, Interia.pl, Onet.pl i gazeta.pl za 2008 r. ustalono, że Rosja po USA i Niemczech zajmuje 3-4. miejsce, Ukraina – 6-9. miejsce, a Białoruś – 13-34. miejsce w zależności od portalu.

Ogólnie w percepcji 46 krajów dominowały skojarzenia emocjonalnie obojętne (76,6%), a skojarzenia negatywne (15,3%) występowały częściej niż pozytywne (8,0%). Jak wskazuje tabela 2 w wypadku Ukrainy, Białorusi i Rosji skojarzenia negatywne występują zdecydowanie częściej. Najwięcej negatywnych skojarzeń zarejestrowano w wypadku Białorusi (43,0%) i Rosji (37,5%), a najmniej – w wypadku Ukrainy (25,3%). Udział pozytywnych skojarzeń z analizowanymi krajami był niewielki, a między nimi bardzo podobny (2,9%-4,3%).

Najliczniejszą grupą skojarzeń związanych z 46 krajami były asocjacje związane z geografią (23,6%). Większy udział tego typu skojarzeń jest charakterystyczny w wypadku mniej znanych krajów. Inaczej jest z krajami sąsiedzkimi, w szczególności leżącymi za wschodnią granicą Polski, gdzie skojarzenia cechują się dużą różnorodnością. Udział skojarzeń geograficznych z Białorusią (14,8%), Rosją (16,7%) i Ukrainą (14,3%) był z tego powodu niższy niż średnia z 46 krajów, a jednocześnie porównywalny między tymi krajami. Najczęściej były to skojarzenia z miastami (np. Kijów, Lwów, Moskwa, Mińsk, Grodno), w przypadku Rosji – także warunki klimatyczne oraz krainy geograficzne (np. Syberia). Podkreślanie sąsiedztwa kraju występowało tylko w wypadku Białorusi (4,9%) oraz Ukrainy (2,4%) i było wyjątkowo rzadkie w wypadku Rosji – kraju geograficznie sąsiadującego z Polską, ale niepostrzeganego w ten sposób przez Polaków.

Drugą najliczniejszą grupą skojarzeń z różnymi krajami na świecie były skojarzenia związane ze sportem i z kulturą (18,9%). W wypadku Białorusi skojarzenia takie pojawiały się bardzo rzadko (2,6%), względnie częściej natomiast w wizerunku dwóch innych analizowanych państw (Rosja – 11,1%, Ukraina – 11,0%). Z wyników badań własnych należy wnioskować, że wiedza na temat osiągnięć Białorusi w dziedzinie kultury i sportu jest znikoma. W wypadku Rosji względnie częściej pojawiają się skojarzenia z zabytkami, architekturą i sztuką (4,1%), natomiast w wypadku Ukrainy – skojarzenia z kuchnią narodową (2,4%) i sportem (2,7%).

W percepcji krajów świata na trzecim miejscu pod względem częstotliwości znajdują się skojarzenia z gospodarką (18,3%). Zbliżony udział tego typu skojarzeń obserwujemy w wizerunku Białorusi (19,4%) i Ukrainy (19,2%), natomiast w wypadku Rosji (15,3%) odsetek tych skojarzeń był mniejszy. Jeśli chodzi o wszystkie trzy kraje respondenci akcentowali najczęściej biedę, zacofanie gospodarki i ogólne zaniedbanie. W wypadku Rosji pojawiały się dodatkowo skojarzenia z zasobami naturalnymi, jakimi dysponuje ten kraj.

Społeczne aspekty funkcjonowania społeczeństwa kraju, na które składają się takie grupy skojarzeń, jak religia, edukacja, problemy społeczne, standard życia, stanowią 12,5% ogółu skojarzeń dla 46 krajów. W wypadku trzech omawianych państw udział tej kategorii skojarzeń jest wyższy: w wypadku Białorusi wynosi 19,6%, Rosji – 16,4%, a Ukrainy – 17,4%. Oprócz podkreślania ubóstwa mieszkańców (głównie na Ukrainie i Białorusi) respondenci wskazywali na różne negatywne zjawiska społeczne. W wypadku Białorusi najczęściej wskazywano na łamanie praw człowieka i przemyt do Polski alkoholu i papierosów. W wypadku Ukrainy oprócz przemytu najczęściej wskazywano na powszechną korupcję. Natomiast w wypadku Rosji pojawiły się bardziej różnorodne skojarzenia. Oprócz łamania praw człowieka i korupcji często wskazywano na pijaństwo, upowszechnienie się przestępczości zorganizowanej i prostytucję.

Udział skojarzeń z polityką w wypadku puli skojarzeń ze wszystkich krajami wyniósł 10,4%. W wypadku Ukrainy stanowiły one 12,7% wszystkich skojarzeń z tym krajem. Ich udział wzrastał w wypadku postrzegania Rosji do 19,1%, natomiast w wizerunku Białorusi to skojarzenia stanowiły 40,2%. W wypadku Białorusi dotyczyły one najczęściej ustroju politycznego (np. totalitaryzm), aktualnej sytuacji politycznej wewnętrznej i zewnętrznej (np. zależność od Rosji, prześladowanie opozycji) oraz aktualnie urzędującego prezydenta Łukaszenki. W wypadku Ukrainy skojarzenia ograniczały się do aktualnej sytuacji politycznej (np. zawirowania polityczne, konflikt gazowy z Rosją) oraz postaci życia politycznego znanych z rewolucji pomarańczowej (Juszczenko, Tymoszenko, Janukowycz). W skojarzeniach z Rosją często akcentowano jej przeciwstawianie się polityce Zachodu, ograniczone swobody obywatelskie wewnątrz kraju oraz wymieniano polityków aktualnie (Putin) i urzędujących w niedawnej przeszłości (Jelcyn i Gorbaczow).

Skojarzenia związane z historią wymagają jej podstawowej znajomości. Dlatego też w zbiorze skojarzeń ze wszystkimi 46 krajami stanowiły one tylko 8,2%, natomiast w przypadku Rosji i Ukrainy udział tych skojarzeń jest znacznie większy (odpowiednio 19,7% i 18,0%). Z kolei w wypadku Białorusi wiedza historyczna jest znikoma i ogranicza się do faktu, że Białoruś była w przeszłości jedną z republik ZSRR. Żadne postacie historyczne nie są kojarzone z tym krajem. Inaczej jest z Rosją, z którą są kojarzone różne wydarzenia z okresu istnienia ZSRR, a także rozbiory Polski, rewolucja październikowa lub też niedawna wojna w Czeczenii, a wśród postaci historycznych – Lenin i Stalin. Ukraina jest bardzo rzadko kojarzona z ZSRR. Skojarzenia kwalifikujące się jako historyczne dotyczą głównie okresu

I Rzeczpospolitej (np. dawne Kresy, kozacy, powstanie Chmielnickiego), katastrofy w Czarnobylu oraz najnowszych wydarzeń związanych z rewolucją pomarańczową. Wśród postaci historycznych wymieniany jest tylko Bohdan Chmielnicki. Interesującym jest fakt zmniejszenia się w badaniach liczby skojarzeń związanych z historią w porównaniu do badań z 2001 r.[56] Wówczas wizerunek Ukrainy był konstytuowany przede wszystkim przez tego typu skojarzenia.

Wśród skojarzeń związanych z mieszkańcami analizowanych krajów wprawdzie dominowały skojarzenia osobowe, ale w stosunku do całości skojarzeń ich udział był nieznaczny. Skojarzenia osobowe obejmują przede wszystkim cechy osobowości i oceny społeczne. Istotnym źródłem tych skojarzeń jest postrzeganie obywateli kraju, czyli ich stereotyp. W wypadku Białorusi atrybuty osobowe stanowiły 3,5% ogółu skojarzeń (np. otwartość, uległość), Rosji – 4,3% (np. duma narodowa, gruboskórność, zaborczość, brak kompleksów), Ukrainy – 5,5% (np. mściwość, zawziętość, gwałtowność, otwartość). Można zatem wnioskować, że stereotypy narodowe w niewielkim stopniu są obecne w wizerunkach analizowanych krajów wśród Polaków.

Oceny ogólne i skojarzenia kwalifikujące się jako stany emocjonalne respondenta w reakcji na nazwy krajów pojawiały się bardzo rzadko i stanowiły niewielką część ogółu kojarzeń z Białorusią, Ukrainą i Rosją.

PODSUMOWANIE

Z punktu widzenia formalnego struktura skojarzeń z Rosją i Ukrainą jest z jednej strony różnorodna, z drugiej zaś podobna. Zauważone rozbieżności w poszczególnych kategoriach nie przekraczają 5-7% ogółu skojarzeń z tymi krajami. Różni się natomiast znacznie treść skojarzeń zakwalifikowanych do poszczególnych kategorii. Rosja jest postrzegana przede wszystkim jako spadkobierczyni historii Związku Radzieckiego, która jest rządzona silną ręką, antagonistycznie nastawiona względem Polski i innych krajów, zaborcza, bogata w zasoby naturalne, a jednocześnie podzielona na bogatych i biednych, w której mnożą się różne patologie społeczne, takie jak alkoholizm, korupcja, przestępcze struktury. Lenin, Stalin i Putin są postaciami, które wyznaczają postrzeganie Rosji. Nie jest ona postrzegana jako kraj sąsiedni,

[56] Por. K o n i e c z n a, dz. cyt., s.

z którym należy dążyć do porozumienia. W świetle spontanicznych skojarzeń Polaków jest to raczej kraj, od którego trzeba trzymać się z daleka.

Ukraina jest postrzegana jako kraj ściśle historycznie związany z Polską. Nie dziedziczy ciężaru skojarzeń ze Związkiem Radzieckim, mimo że był w jego strukturach od początku, jego ludność stanowiła 19% mieszkańców ZSRR, a Leonid Breżniew – przywódca ZSRR przez ¼ jego istnienia – pochodził z Ukrainy. Ukraina ma wśród Polaków wizerunek kraju niestabilnego politycznie, skorumpowanego, przeżywającego ciągłe zawirowania na szczeblu władzy, rozdarty pomiędzy Rosją a Zachodem. Gospodarka kraju jest zacofana, ludzie żyją w biedzie, dorabiają na przemycie papierosów i alkoholu do Polski. Wśród cech charakteru narodowego pojawiają się cechy zawziętości, pamiętliwości a jednocześnie otwartości. Jest to kraj sąsiedni, z którym trzeba współpracować. Stereotypy narodowe zarówno w wypadku Ukrainy, jak i Rosji i Białorusi stanowią marginalną część wizerunku krajów. Warto też zwrócić uwagę, że w skojarzeniach z Ukrainą, która w odróżnieniu od Rosji jest przede wszystkim postrzegana poprzez pryzmat teraźniejszości, wyjątkowo rzadko pojawiały się skojarzenia z mordami Polaków na Ukrainie w okresie II wojny światowej i po jej zakończeniu. Stanowiły on jedynie 0,7% ogółu skojarzeń. Należy przypuszczać, że tego typu skojarzenia częściej będą pojawiały się w wypadku badania wizerunku narodu ukraińskiego.

Wizerunek Białorusi nie tylko jest ubogi z uwagi na małą liczbę skojarzeń (średnio dwukrotnie mniej niż w wypadku Rosji), lecz także mało zróżnicowany pod względem strukturalnym. Jest on zdominowany przez sferę polityki i osobę Aleksandra Łukaszenki. Skojarzenia te zajmują ponad 40% wizerunku Białorusi. Można zatem powiedzieć, że postrzeganie Białorusi jest bardzo uproszczone i jednostronne. Powodów należy doszukiwać się w ubóstwie i jednostronności informacji przekazywanych w mediach na temat Białorusi, która ogranicza się wyłącznie do prześladowań opozycji i Związku Polaków oraz zacieśnienia/rozluźnienia relacji białorusko-rosyjskich. Brak natomiast informacji o innych sferach funkcjonowania państwa i społeczeństwa białoruskiego.

Wizerunek państw jest względnie elastycznym konstruktem, w którym zmiany dokonują się na skutek zaistniałych wydarzeń politycznych, gospodarczych, społecznych czy też kulturalnych. Kraje byłego Związku Radzieckiego są na etapie wyznaczania swoich celów i określania kierunku swojego rozwoju. Czeka je jeszcze długa droga do osiągnięcia poziomu rozwoju gospodarczego Niemiec, poziomu upowszechnienia dorobku kulturowego Włoch, Hiszpanii czy Francji oraz poziomu dobrobytu mieszkańców Finlandii czy

Szwajcarii. Aby móc dorównać krajom Zachodniej Europy, w państwach tych muszą dokonać się liczne zmiany, których śledzenie wyznacza perspektywę badań dalszych. Wybory parlamentarne na Ukrainie, koniec trzeciej kadencji prezydenta Białorusi oraz rozwój relacji na linii Unia Europejska–Rosja i NATO–Rosja są potencjalnymi czynnikami, które mogą po raz kolejny zmienić postrzeganie naszych wschodnich sąsiadów.

Tabela 1. Porównanie Białorusi, Rosji, Ukrainy i Polski z uwagi na wybrane wskaźniki statystyczne według stanu na 2008 r.

Wskaźnik	Białoruś	Rosja	Ukraina	Polska
Wskaźnik demokratyzacji:	6,57	6,11	4,39	2,25
wolność wyborów	6,75	6,75	3,50	2,00
niezawisłość mediów	6,75	6,25	3,50	2,00
korupcja	6,00	6,25	5,75	2,75
PKB (wartość nabywcza, mld $)	114,3	2271,0	338,6	670,7
PKB *per capita* (w $)	11 800	16 100	7 400	17 400
Stopa wzrostu PKB:				
2008	10,0%	5,6%	2,1%	5,0%
2007	9,9%	8,1%	7,9%	6,8%
2006	8,2%	7,7%	7,3%	6,2%
Struktura PKB:				
przemysł	50,3%	37,6%	31,7%	31,2%
usługi	41,2%	57,7%	58,9%	64,3%
rolnictwo	8,5%	4,7%	9,3%	4,5%
Inwestycje (% PKB)	31,9%	22,1%	27,2%	22,0%
Bezrobocie	1,6%	6,4%	3,0%	9,8%
Wydatki na edukacje (% PKB)	6,1%	3,8%	6,3%	5,5%
Urbanizacja	73%	73%	68%	61%
Liczba mieszkańców	9 648 533	140 041 247	45 700 395	38 482 919
Wzrost populacji	-0,378%	-0,467%	-0,632%	-0,047%
Wskaźnik urodzeń (na 1000 ur.)	9,71	11,1	9,6	10,0
Długość życia:				
mężczyzn	64,95	59,33	62,37	71,65

Wskaźnik	Białoruś	Rosja	Ukraina	Polska
kobiet	76,67	73,14	74,50	79,85
Śmiertelność noworodków:				
płci męskiej	7,45	12,08	11,2	7,52
płci żeńskiej	5,36	8,94	6,61	6,03
Odsetek dorosłych z HIV	0,2%	1,1%	1,6%	0,1%
Wskaźnik nierówności społecznej (Gini index)	41,5 (2008)	31 (2006)	27,9 (2005)	34,9 (2005)
Dochody gosp. domowych:				
10% najniższych	3,6%	1,9%	3,4%	3,0%
10% najwyższych	22%	30,4%	25,7%	27,2%

(opracowanie własne na podstawie *CIA World Factbook 2009* i *Nations in Transit 2009*).

Tabela 2. Ewaluacja skojarzeń z Białorusią, Rosją i Ukrainą

Znak skojarzenia		Kraj			Razem
		Białoruś	Rosja	Ukraina	
Negatywne	*n*	195	345	147	687
Obojętne	%	43,0%	37,5%	25,3%	35,1%
	n	245	542	410	1197
Pozytywne	%	54,1%	58,8%	70,4%	61,2%
	n	13	34	25	72
Razem	%	2,9%	3,7%	4,3%	3,7%
	n	453	921	582	1956
	%	100%	100%	100%	100%

Tabela 3. Porównanie struktury skojarzeń z Białorusią, Rosją i Ukrainą

Kategorie/podkategorie skojarzeń	46 krajów		Białoruś		Rosja		Ukraina		chi^2
	n	%	*n*	%	*n*	%	*n*	%	df=2
1. historia	**2090**	**8,2**	**25**	**5,5**	**181**	**19,7**	**105**	**18,0**	**48,2**
1.1. wydarzenia	1199	4,7	7	1,5	72	7,8	73	12,5	42,99
1.2. poglądy i ideologie	67	0,3	0	0,0	5	0,5	0	0,0	5,63
1.3. okresy historyczne	394	1,5	14	3,1	44	4,8	2	0,3	23,58
1.4. postacie historyczne	342	1,3	0	0,0	46	5,0	6	1,0	37,75
2. geografia	**6013**	**23,6**	**67**	**14,8**	**132**	**14,3**	**97**	**16,7**	**1,57**
2.1. parametry	164	0,6	1	0,2	18	2,0	5	0,9	8,46
2.2. ukształtowanie terenu	1402	5,5	9	2,0	17	1,8	11	1,9	0,33
2.3. położenie geograficzne kraju	435	1,7	3	0,7	2	0,2	3	0,5	1,71
2.4. sąsiedzi terytorialni	253	1,0	22	4,9	1	0,1	14	2,4	38,06
2.5. klimat	747	2,9	1	0,2	22	2,4	1	0,2	19,39
2.6. fauna	617	2,4	2	0,4	3	0,3	1	0,2	0,63
2.7. flora	489	1,9	3	0,7	3	0,3	2	0,3	0,93
2.8. turystyka	571	2,2	0	0,0	2	0,2	3	0,5	2,76
2.9. miasta, regiony, podz. adm.	1515	6,0	26	5,7	67	7,3	59	10,1	7,47
3. polityka	**2638**	**10,4**	**182**	**40,2**	**176**	**19,1**	**74**	**12,7**	**120,60**
3.1. ustrój	564	2,2	35	7,7	23	2,5	7	1,2	37,44
3.2. sytuacja polityczna	830	3,3	83	18,3	31	3,4	32	5,5	102,98
3.3. układy polityczne	79	0,3	1	0,2	1	0,1	4	0,7	4,05
3.4. partie, organizacje	116	0,5	9	2,0	7	0,8	4	0,7	5,44
3.5. pozycja na arenie międzyn.	257	1,0	0	0,0	45	4,9	1	0,2	48,71

Kategorie/podkategorie skojarzeń	46 krajów		Białoruś		Rosja		Ukraina		chi^2
	n	%	*n*	%	*n*	%	*n*	%	df=2
3.6. poglądy polityczne	68	0,3	4	0,9	5	0,5	0	0,0	4,60
3.7. terroryzm	184	0,7	0	0,0	0	0,0	2	0,3	4,73
3.8. podejmowane działania	106	0,4	2	0,4	13	1,4	1	0,2	7,79
3.9. postacie polityczne	590	2,3	49	10,8	56	5,1	23	4,0	20,24
4. gospodarka	**4657**	**18,3**	**88**	**19,4**	**141**	**15,3**	**112**	**19,2**	**5,46**
4.1. przemysł	390	1,5	5	1,1	8	0,9	13	2,2	5,30
4.2. surowce	375	1,5	1	0,2	37	4,0	4	0,7	29,24
4.3. rynek i konkurencja	94	0,4	5	1,1	5	0,5	6	1,0	1,64
4.4. kondycja ekonomiczna	905	3,6	40	8,8	36	3,9	29	5,0	14,72
4.5. rozwój technologiczny	129	0,5	0	0,0	1	0,1	0	0,0	1,12
4.6. jakość	93	0,4	0	0,0	1	0,1	0	0,0	1,12
4.7. charakt. marki, produkty	1546	6,1	6	1,3	27	2,9	21	3,6	5,14
4.8. siła robocza	62	0,2	3	0,7	1	0,1	1	0,2	3,88
4.9. eksport, import	15	0,1	2	0,4	1	0,1	0	0,0	3,47
4.10. infrastruktura i transport	181	0,7	2	0,4	5	0,5	6	1,0	1,73
4.11. poziom cywilizacji	778	3,1	42	9,3	40	4,3	38	6,5	13,03
5. kultura i sport	**4822**	**18,9**	**12**	**2,6**	**102**	**11,1**	**64**	**11,0**	**29,66**
5.1. język	156	0,6	0	0,0	4	0,4	3	0,5	2,18
5.2. sport	662	2,6	0	0,0	4	0,4	16	2,7	24,97
5.3. muzyka i taniec	537	2,1	3	0,7	9	1,0	6	1,0	0,44
5.4. film, media i literatura	581	2,3	3	0,7	14	1,5	7	1,2	1,85
5.5. architektura, sztuka, zabytki	822	3,2	2	0,4	38	4,1	14	2,4	15,74

Kategorie/podkategorie skojarzeń	46 krajów		Białoruś		Rosja		Ukraina		chi^2
	n	%	*n*	%	*n*	%	*n*	%	df=2
5.6. kuchnia, potrawy, napoje	1071	4,2	3	0,7	7	0,8	14	2,4	9,52
5.7. tradycje, obyczaje, zwyczaje	595	2,3	1	0,2	17	1,8	3	0,5	9,98
5.8. ubiór, strój, akcesoria	289	1,1	0	0,0	4	0,4	2	0,3	1,91
5.9. postacie kultury i sportu	506	2,0	3	0,7	12	1,3	4	0,7	1,99
6. społeczne aspekty	**3193**	**12,5**	**89**	**19,6**	**151**	**16,4**	**101**	**17,4**	**2,23**
6.1. poglądy na zasady życia społ.	517	2,0	9	2,0	9	1,0	5	0,9	3,38
6.2. religia	679	2,7	3	0,7	10	1,1	4	0,7	0,95
6.3. edukacja	151	0,6	9	2,0	7	0,8	7	1,2	3,94
6.4. sfera socjalna	38	0,1	0	0,0	0	0,0	0	0,0	-
6.5. standard życia	517	2,0	32	7,1	30	3,3	29	5,0	10,12
6.6. bezrobocie	52	0,2	2	0,4	3	0,3	2	0,3	0,12
6.7. sytuacja osób pracujących	158	0,6	5	1,1	1	0,1	3	0,5	6,62
6.8. relacje społeczne	594	2,3	13	2,9	21	2,3	8	1,4	2,86
6.9. problemy, zjawiska społeczne	987	3,9	47	10,4	103	11,2	71	12,2	0,87
7. mieszkańcy	**2775**	**10,9**	**26**	**5,7**	**71**	**7,7**	**64**	**11,0**	**8,33**
7.1. cechy demograficzne populacji	141	0,6	0	0,0	1	0,1	1	0,2	0,74
7.2. wygląd zewnętrzny	308	1,2	0	0,0	7	0,8	1	0,2	5,45
7.3. polska mniejszość/Polonia	38	0,1	3	0,7	0	0,0	3	0,5	5,54
7.4. migracja, migranci	193	0,8	1	0,2	3	0,3	1	0,2	0,36
7.5. grupy narodowe, społ.	569	2,2	3	0,7	7	0,8	19	3,3	18,03

Kategorie/podkategorie skojarzeń	46 krajów		Białoruś		Rosja		Ukraina		chi^2
	n	%	*n*	%	*n*	%	*n*	%	df=2
7.6. zawód, zajęcie	180	0,7	0	0,0	7	0,8	3	0,5	3,45
7.7. cechy osobowe	1305	5,1	16	3,5	40	4,3	32	5,5	2,39
8. symbole narodowe	**429**	**1,7**	**1**	**0,2**	**8**	**0,9**	**5**	**0,9**	**2,03**
9. postacie	**1490**	**5,9**	**52**	**11,5**	**104**	**11,3**	**33**	**5,7**	**15,14**
10. oceny ogólne	**350**	**1,4**	**5**	**1,1**	**12**	**1,3**	**6**	**1,0**	**0,25**
11. reakcje emocjonalne OB	**236**	**0,9**	**1**	**0,2**	**9**	**1,0**	**6**	**1,0**	**2,61**
12. określenia metaforyczne	**338**	**1,3**	**7**	**1,5**	**3**	**0,3**	**5**	**0,9**	**6,03**
Niesklasyfikowane	66	0,3	1	0,2	2	0,2	1	0,2	0,04
Ogólna liczba skojarzeń	25447	100	453	100	921	100	582	100	

THE IMAGE OF BELARUS, RUSSIA AND UKRAINE AMONG POLES: AN ANALYSIS OF FREE ASSOCIATIONS

S u m m a r y

The images of Belarus, Ukraine and Russia have been the subject of interest of Polish researchers, but they have not constituted the subject of the same study based on a uniform methodology of studies. For this reason the existing studies are incompatible and the images of the countries are difficult to compare because of the numerous methodological differences in obtaining them. The main aim of the undertaken research project was to identify the differences in the perception of the image of Belarus, Ukraine and Russia against the background of other countries, based on an identical procedure of research and of the taxonomy of associations. Studies were conducted with the use of the method of individual interview with the technique of free associations on the sample of 100 subjects aged 17 to 63. In the course of more than one-hour-long interviews 25 447 associations with 46 countries were gathered, including 1956 associations with Belarus, Russia and Ukraine that have been subjected to a detailed classification and comparative analyses. Current images of these countries have been confronted with the existing statistical data and assessments by experts.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: wizerunek kraju, wolne skojarzenia, Białoruś, Ukraina, Rosja.
Key words: image of a country, free associations, Belarus, Ukraine, Russia.